

ΑΝ ΘΡΩ ΠΟΣ

ΤΕΥΧΟΣ 5

ΟΚΤΩΒΡΙΟΣ 2021-
ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ 2022

Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης (2018)

Ένα διήγημα και έξι ποιήματα
για τον Παπαδιαμάντη

Ν. Κεσμέτη, Ά. Γρίβα, Ε. Μαρινάκη, Δ. Βλαχοδήμος, Δ. Περοδασκαλάκης, Στ. Πολενάκης, Δ. Κοσμόπουλος

Βιβλία, γράμματα & τέχνες

Λάμπης Καφετάκης, Γιώργος Δρίτσας, Περικλής Ντάλτας, Θάνος Κιοσόγλου

Αφιέρωμα στον Αλέξανδρο Παπαδιαμάντη

ΝΙΚΟΣ Δ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΠΟΥΛΟΣ

Άφανους νήσου οίκιστής και οίακιστής

ΝΙΚΟΣ Δ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΠΟΥΛΟΣ

Άπροσδόκητος και ένίοτε όξύς άντιπαπαδιαμαντισμός

π. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΙΟΥ

Η ηχώ από το έργο Ο βίος του Χριστού

ΓΙΑΝΝΗΣ ΠΑΠΑΘΕΟΔΩΡΟΥ

Τρία σημειώματα για τον «Αθηναίο» Παπαδιαμάντη

ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΔΟΥΛΓΕΡΙΔΗΣ

Για τα Αθηναϊκά

ΛΑΜΠΡΙΝΗ ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΠΟΥΛΟΥ

Παπαδιαμαντικοί ήρωες στα ψιλά τών έφημερίδων

ΜΑΡΙΝΑ ΑΡΕΤΑΚΗ

Πένθιμη ρέμβη: Παπαδιαμάντης και Χάκκας

ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΒΛΑΧΟΔΗΜΟΣ

Προσθήκες στην ερμηνεία του διηγήματος «Η φωνή του δράκου» (1904) του Αλέξανδρου Παπαδιαμάντη

ΜΑΡΙΑ ΑΠΟΣΤΟΛΙΔΟΥ

Ο έρωτας και το κακό: δοκιμασία και ερημία στους Εμπόρους των εθνών και τον «Καλόγερο»

ΧΡΗΣΤΟΣ ΓΚΑΝΤΕΣ

Ο στεναγμός του άλλου: «Ο Ξεπεσμένος Δερβίσης»

ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΚΟΣΜΟΠΟΥΛΟΣ

Η θεία-Σκεύη ή Σαβουρόκοφα και ό κόσμος τής πανδημίας (Μιά ανάγνωση του «Βαρδιάνου στα σπόρκα»)

ΜΙΧΑΛΗΣ ΠΑΓΚΑΛΟΣ

Από τη νοσταλγία της «καλλιεργημενης ψυχής» στον στεναγμό των πενήτων: Ο Προγκίδης αναγνώστης του Παπαδιαμάντη

ΜΑΡΤΙΝ ΜΠΟΥΜΠΕΡ

Δεί έπεσθαι τῷ ξυνῷ

Μετάφραση: Παρασκευή Σιδερά-Λύτρα, Άγις Σιδεράς

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ Γ. ΠΑΠΑΝΙΚΟΛΑΟΥ

Για την υπαρξιακή προσοικείωση της «εκ του μηδενός δημιουργίας» στον Ιωάννη Ζηζιούλα

ΦΩΤΗΣ ΔΗΜΗΤΡΑΚΑΚΗΣ

Ανάσταση: η χαμένη εικόνα (Β' μέρος)

Ἀπροσδόκητος καὶ ἐνίοτε ὀξύς ἀντιπαπαδιαμαντισμός

I

Ο ἀντιπαπαδιαμαντισμός, ἄλλοτε ἀπροκάλυπτος καὶ ἄλλοτε συγκεκαλυμμένος, ὑπῆρχε ἀπὸ καταβολῆς Ἀλεξάνδρου καὶ ἀσφαλῶς δὲν πρόκειται νὰ ἐκλείψει. Ὁ Παπαδιαμάντης, ὅπως ἄλλωστε καὶ ὁ Μακρυγιάννης, ἀμφισβητήθηκε παλαιόθεν καὶ διηνεκῶς θὰ ἀμφισβητεῖται ἀπὸ ὁμοτέχνους, γραμματολόγους, φιλολόγους καὶ τοὺς ἀπαραίτητους νομικούς, μὴ ἐξαιρουμένων τῶν θεολόγων, ἐνίοτε καὶ τῶν μοναχῶν. Ὡστόσο θὰ ἀρχίσω μὲ ἐπαίνους:

[...] καὶ πὼς τὰ σημειώματα τοῦτα, ἀνίσως δὲν προσφέρουν καμμιά οὐσιαστικὴ βοήθεια στὸ μελετητὴ, προδίδουν, μὲ τὴν ἀπλῆ ἀναγραφὴ τους καὶ μόνη, ὅλη τὴν κίνηση καὶ τὸ ἐνδιαφέρον ποὺ προκάλεσε τὸ ἔργο κ' ἡ προσωπικότητα τοῦ συγγραφέα ἀνάμεσα στοὺς καιρούς, σημάδι κι αὐτὸ τῆς ἀξίας καὶ τῆς ἐπιβολῆς του ἀπὸ τὰ σημαντικότερα.

Ὁ ἴδιος πιὸ κάτω:

[...] καὶ νὰ συμπεριλάβει σὲ ξεχωριστὸ τόμο ὅλα τὰ σημαντικότερα μέχρι σήμερα πληροφορικὰ καὶ κριτικὰ μελετήματα γύρω στὴ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο τοῦ μεγάλου Σκιαθίτη διηγηματογράφου [...].

Ad finem ἐτοῦτα:

Ἄς ἐλπίσουμε πὼς δὲ θάργήσουν νὰ βρεθοῦν καὶ δικοὶ μας φιλόλογοι νὰ κολουθήσουν τὸ παράδειγμά του [τοῦ Ὀκταβίου Μερλιέ] καὶ νὰ μᾶς δώσουν κι αὐτοὶ ἀνάλογες ἀλλὰ καὶ μεστότερες ἀκόμα ἐργασίες ποὺ νὰ μᾶς γνωρίσουν πραγματικὰ καὶ σ' ὅλα τους τὰ καθέκαστα τὴν ξεχωριστὴ μορφή καὶ τὴν τέχνη τοῦ ἀσύγκριτου ἑλληνα διηγηματογράφου.

Αὐτὲς οἱ ὑπερθετικὰ ἐπαινετικὲς κρίσεις τοῦ 1933 περιλαμβάνονται στὸν Πρόλογο τοῦ βιβλίου *Ἀλέξανδρος Παπαδιαμάντης – Πρώτες κρίσεις καὶ πληροφορίες – Βιβλιογραφία*, Ἀθήνα 1934, τὸ ὁποῖο χρωστᾶμε, ὅλοι ὅσοι ἀγαποῦμε καὶ μελετοῦμε τὸν Ἀλέξανδρο τῆς Σκιαθου, στὸν ἀκάματο βιβλιογράφο καὶ διάσημο Κολοσσὸ τοῦ Μαρουσιοῦ Γ. Κ. Κατσίμπαλη.

Δὲν μοῦ εἶναι, δυστυχῶς, δυνατὸν νὰ ἐλέγξω τώρα ἂν ἡ παπαδιαμα-

ντική του βιβλιογραφία, πού συμπληρώθηκε τὸ 1938 μὲ 120 λήμματα, εἶναι ἡ ὀγκωδέστερη ἀπὸ τὶς πάμπολλες πού μᾶς κληροδότησε. Εἶναι πάντως ἡ πολυτιμότερη καὶ ὅσοι ἐπιμεληθήκαμε ἐκδόσεις τοῦ Παπαδιαμάντη ἔχουμε χρέος νὰ ἀνάβουμε πότε πότε κανένα κεράκι εἰς μνήμην τοῦ βιβλιογράφου του. Δίχως τὸν δικό του μόχθο καὶ στὰ χρόνια πού τὸ διαδίκτυο ἦταν ἀγέννητο θὰ κολυμπούσαμε στὸ παπαδιαμαντικὸ πέλαγος μισοχαμένοι.

Καινούργιο κοσκινάκι μου καὶ ποῦ νὰ σὲ κρεμάσω! Οἱ ἀγάπες –καὶ οἱ κρίσεις– τοῦ βροτείου γένους εἶναι εὐμετάβλητες. Ὅταν γεννηθεῖ νέος ἔρωτας, ὁ παλαιός, εἴτε Γιάννης Κλ. Ζερβός ὀνομάζεται εἴτε Παπαδιαμάντης, στὴν καλύτερη περίπτωση ἐξαχνώνεται. Ὡστόσο ἡ ἐξάχνωση δὲν σημαίνει ἀναγκαίως ἀποστροφή. Γιὰ τοῦτο ἀκριβῶς σκοντάφτω διαβάζοντας τὸ γράμμα πού στέλνει ὁ Κατσιμπαλης στὸν Σεφέρη στὶς 22.5.1961. Ἀντιγράφω:

Αὐτὸ μοῦ φέρνει στὸ νοῦ τὸν Ἐλύτη πού ἀπὸ τὰ πέρσι κόβεται νὰ γίνουν πανηγυρικὲς ἐκδηλώσεις γιὰ τὰ τριαντάχρονα τῆς *Στροφῆς*. Νὰ ἰδοῦμε τί θὰ κάνει μεθαύριο πού θὰ γυρίσει. Θὰ τοῦ τὸ ὑπενθυμίσω «εὐσχήμως» γιὰ νὰ κάνω κέφι. Στ' ἀναμεταξύ:

*Ὅπου καὶ νὰ σᾶς βρίσκει τὸ κακό, ἀδελφοί,
ὅπου καὶ νὰ θολώνει ὁ νοῦς σας
μνημονεύετε Διονύσιο Σολωμὸ
καὶ μνημονεύετε Ἀλέξανδρο Παπαδιαμάντη.*

ὅπως μᾶς προτρέπει στὸ Ἄξιον Ἐστί, ἐπειδὴ αὐτὸ δείχνει ἀνώτερη πνευματικὴ κατάρτιση καὶ εὐαισθησία, πού εἶχαν μόνο ὁ Ἀποστολάκης καὶ ὁ Φῶτος Πολίτης. Ἔτσι καὶ κεῖνο τὸ ξαδερφάκι μου ὁ Λορεντζάτος ἀμόλυσε μιὰ φυλλάδα γιὰ τὸν Παπαδιαμάντη (πού φαντάζομαι νὰ σοῦ ἔστειλε), ὅπου περνᾶει τοὺς Πανέλληνες γενεὲς δεκατέσσερις ἐπειδὴ εὐφραίνονται διαβάζοντας Παπαδιαμάντη, ἀλλὰ δὲν ἐννοοῦν νὰ τὸν πάρουν γιὰ πνευματικὸ ὁδηγό! «Θὰ πρέπει νὰ δοκιμάσουμε σοβαρὲς μεθόδους γιὰ νὰ ἀνασύρουμε, μιὰ μέρα, τὸν Παπαδιαμάντη ἀπὸ τὴν ἀχρηστία αὐτῆ τῆς γενικῆς ἀναγνώρισης. Στὸ πείσμα τῆς ἐποχῆς.» Τί νὰ τοῦ πείς τώρα καὶ αὐτουνοῦ τοῦ λεβέντη; Τὸ γεγονός εἶναι ὅτι δὲν πᾶμε καλά καὶ γέμισε ὁ τόπος μπουμπουμισμένα μυαλά ἢ ἀπατεῶνες [...].

Ὅσο ψυχραίμα καὶ ἂν διαβαστεῖ αὐτὸ τὸ ἐπιστολικὸ ἀπόσπασμα, ὅσο καὶ ἂν ὑποστηρίξει κανεὶς πὼς ἡ ὀργή τοῦ Κατσιμπαλη ἐκπηγάξει ἀπὸ τὸν ἀναμφισβήτητο ἀντισολωμισμό του –πρόσεξε τὴν μνεῖα τῶν ὀνομάτων

Ἀποστολάκης καὶ Φῶτος Πολίτης–, ἡ σκούπα παίρνει σβάρνα προπάντων τὸν Παπαδιαμάντη. Ὁ Κατσίμπαλης τοῦ 1961 σχεδὸν βρυχᾶται πὺ τὰ πρωτεῖα τῆς νεοελληνικῆς ποίησης καὶ τοῦ πεζοῦ λόγου ἀπονέμονται ἀπὸ παλαιούς καὶ νεώτερους στὸν Ζακύνθιο καὶ τὸν Σκιαθίτη. Δὲν φαίνεται νὰ ἔχει μπατάρει ἐντελῶς καὶ νὰ ἀρνεῖται ἀπολύτως τὴν παπαδιαμαντικὴ γραφή, ἔχει πάντως βάλει νερὸ στὸ κρασί του, πράγμα γιὰ τὸ ὁποῖο καθόλου δὲν φταίει ἐκεῖνο τὸ μπουμπουνισμένο ξαδερφάκι του τῆς Κηφισιάς, ὁ Ζήσιμος Λορεντζάτος.

Τὸ ἐπ’ ἐμοί, ἐνόσω σωφρονῶ θὰ εὐγνωμονῶ τὸν Κολοσσὸ τοῦ Μαρουσιῦ, πὺ κατόρθωνε νὰ ξεσηκώνει τὰ κοκόρια τῆς Ἀττικῆς, γιὰτι, ἐνῶ πιά δυσκολεύοταν πολὺ νὰ κινηθεῖ, μὲ δέχθηκε στὸ σπίτι του συνοδευόμενον ἀπὸ τὸ ξαδερφάκι του τῆς Κηφισιάς. Κουβέντιασα μαζί του καὶ ἀργότερα δέχτηκα μιὰν ὀλόκληρη καραβιά βιβλία. Τοῦ εἶμαι ἔσαι ὀφειλέτης.

II.

Ὅσοι ἔχουν διεξέλθει τὴν παπαδιαμαντικὴ βιβλιογραφία καὶ προπάντων τὴν ἀλληλογραφία του μὲ τὸν Γιάννη Βλαχογιάννη, ἐλπίζω πῶς δὲν θὰ θεωρήσουν ὑπερβολικὸ τὸ παροιμιῶδες «φιλι-κλειδί». Ὁ Ρουμελιώτης καὶ Κλεφτοθρεμμένος Βλαχογιάννης, δεινὸς χειριστῆς τῆς Καθαρεύουσας ὅταν τὸ ἀπαιτοῦν οἱ περιστάσεις ἢ τοῦ κάνει κέφι, ἀλλὰ δημοτικιστῆς ὀρεσίβιος στὰ ἀφηγηματικά του κείμενα, ἄνθρωπος ἰσχυρῶν παθῶν, τακιμιάζει μιὰ χαρὰ μὲ τὸν νησιώτη Ἀλέξανδρο. Ὁμολογῶ, ἄνευ ἔχνους αἰδοῦς, ὅτι ἡ ἀλληλογραφία τους, ὅπου ὁ ἐν Σκιάθῳ καὶ ὁ ἐν Ἀθήναις διεκτραγωδοῦν τὰ ἄθλια οἰκονομικά τους καὶ τὰ βιοτικά κύματα, μεγάλως μὲ διασκεδάζει. Naί, γελᾶω ἀτύπτως, ὅταν ὁ ἐργοδότης Καραβλαχόγιαννος διεκτραγωδεῖ τὰ ζόρια του:

Ἔλαβα τὸ γράμμα σου, ἀδερφέ Ἀλέξανδρε, ἀλλὰ δὲ μοῦ λὲς ἂν ἔλαβες δρχ. 25 ποῦ σοῦ στείλα. Τῆ Δευτέρα θὰ σοῦ στείλω τὸν καπνὸ δρχ. 13 (χωρὶς τὸ κουτί καὶ τὰ ταχυδρομικά). Εἶμαι σὲ τρομερώτατες φτώχειες καὶ μὴ ρωτᾶς πῶς τὰ περνῶ [...] Εἶμαι χωρὶς ροῦχα! Τί θὰ γίνω; Ἡ μόνη σωτηρία μας εἶναι νὰ τελειώσης τὴν ἱστορία καὶ νὰ τὴν δώσω στὸ δήμαρχο Πειραιῶς [...] Ἐμπρός! Σὲ 10-15 μέρες θὰ σοῦ στείλω καὶ ἄλλα χρήματα. Σὲ παρακαλῶ ν’ ἀφήσης λιγάκι τὴν καλοκαιρινὴ τεμπελιά. Ὅταν ἐπὶ τέλους ἔχης μεγάλη ἀνάγκη ἀπὸ χρήματα, γράφε μου.

Σὲ φιλῶ
Βλαχογιάννης

Ἔτσι τὸ ἀφεντικό. Καὶ ὁ ὑποταχτικός του:

Φίλτατε Ἰωάννη,

Εὐχομαι τὸ Νέον Ἔτος μὲ ὑγείαν καὶ χαράν. [...] Δι' ὅλα εὐχαριστῶ.

Πέντε ἡμέρας ἐδοκίμασα τὸ σύστημα τῆς ὀκταώρου ἐργασίας, μὲ σκοπὸν νὰ τελειώσω γρήγορα, ὅπως ζητεῖς. (Εἰσῆλθα τώρα εἰς τὸν Β' τόμον.) Ὁ λιχανὸς τῆς δεξιᾶς μου ἔχει δαρμούς καὶ πόνους, καὶ τὰ δύο ἄλλα δάκτυλα πάσχουσι σκλήρυνσιν τοῦ δέρματος. Ἡ μέση μου πονεῖ. Ὅστε ξανακύλισα πίσω εἰς τὴν πεντάωρον. Ἐδῶ, καὶ νὰ θὰ θέλω, σχεδὸν ἀδύνατον μοῦ εἶνε νὰ ἐργάζωμαι τὰς Κυριακὰς καὶ ἑορτάς. Εἰργάσθην διὰ τὸν Α' τόμον 65 ἡμέρας εἰς τρεῖς μῆνας. Τὸν Β' δυνατὸν, σὺν Θεῷ, νὰ συντελέσω εἰς 50 ἡμέρας. Τέλη Ἰανουαρίου εἶνε ἀμύηχανον. Ἔπρεπε νὰ ἐργάζωμαι 10-11 ὥρας τὴν ἡμέραν.

Ἄσπασμούς εἰς τοὺς φίλους καὶ συναδέλφους.

Σὲ ἀσπάζομαι

ὁ σὸς

Ἄλ. Παπαδιαμάντης

1904, 2 Ἰανουαρίου

Σκιάθῳ

Εἰς τὰ περιθώρια τῶν σταλέντων χγγφ, σημειῶ τινὰς ἀπορίας μάλιστα εἰς κύρια ὀνόματα. Εἰς τὸ Α' κεφ., ἱστορίαν τοῦ κινήματος Μολδοβλαχίας, ὅπου γίνεται λόγος περὶ Τρανσυλβανίας, ἀντὶ Ἑρμενστάτη καὶ Κρονστάτη, μὲ ταῦ, νὰ γράψης Ἑρμενστάδη καὶ Κρονστάδη, μὲ δέλτα (χωρὶς νῦ πρὸ τοῦ δέλτα)

ὁ ἴδιος

Μὲ τέτοιας λογῆς ἀλληλογραφία, ὅπου τὰ φιλολογικὰ πᾶνε ἀντάμα μὲ τὰ δυσχερῆ τοῦ βίου, πρόκοψαν καὶ ὀλοκληρώθηκαν οἱ δύο μεγάλες μεταφράσεις τοῦ Παπαδιαμάντη: ἡ *Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως* τοῦ Γόρδωνος, ἡ ὁμότιτλη τοῦ Φίνλεϋ.

Ὁ Βλαχογιάννης, μὲ ὅλες του τίς ἀναποδιές, δέθηκε μὲ τὸν μισθωτό του Παπαδιαμάντη καὶ προφανῶς ἀντιλαμβάνόταν ὅχι μόνον τὰ ὀφθαλμοφανῆ οἰκογενειακὰ βάρη του ἀλλὰ, προπάντων, τὴ μεταφραστικὴ του δεινότητα, αὐτὴν ἀκριβῶς πού καθιστᾷ τίς μεταφράσεις ἱστορικῶν ἔργων σχεδὸν ἐξίσου θελκτικὰς μὲ ἐκεῖνες τῶν μυθιστορημάτων *Ὁ Μαξιώτης* ἢ *Τὸ ἔγκλημα* καὶ ἡ *τιμωρία*.

Δημοτικιστής, εἰπώθηκε ἤδη, ὁ Βλαχογιάννης, ἀλλὰ ἀσφαλῶς διέ-

κρινε τὸ κρύσταλλο τῶν παπαδιαμαντικῶν μεταφράσεων καὶ τὴ μαρμαρυγὴ τῶν διηγημάτων του – κάθε ἄλλη ἐκδοχὴ μοῦ φαίνεται παράλογη.

Ἄλλὰ τότε τί λογιῆς ἔκσταση ἢ ἐκλαμψή ἦταν ἐκεῖνη ποῦ τὸν θάμπωσε καὶ τὸν ἔκαμε νὰ ζητήσῃ ἀπὸ τὸν Κόντογλου νὰ μεταφράσῃ τὸν Παπαδιαμάντη; Γράφει τὸ 1945 στὰ *Ἐλεύθερα Γράμματα*, τχ. 26-27, ὁ Κόντογλου τὸ κείμενο «Ὁ Βλαχογιάννης ὁ πατέρας μου» καὶ μαρτυρεῖ ἐτοῦτα:

Τόσο φανατικός εἶτανε ἀπάνω σ'αὐτὸ τὸ ζήτημα, ποῦ ἐπίμενε νὰ μεταφράσῃ τὸν Παπαδιαμάντη. «Εἶπα προχθὲς στὰ παιδιά, μοῦπε μιὰ μέρα πρόπερσιν, πὼς μονάχα ἐσὺ πρέπει νὰ μεταφράσῃς τὸν Παπαδιαμάντη!» «Ἄς εἶσαι καλά, τοῦπα, ξέρω πὼς μ' ἀγαπᾶς, μὰ δὲν ἔχεις δίκην. Σὰ νὰ μοῦ λὲς νὰ πάρω μιὰ βυζαντινὴ εἰκόνα νὰ τὴν ξεσηκώσω καὶ νὰ τῆς δώσω προοπτικὴ, ἀνατομία, κόκκινα μάγουλα, νὰ τῆς φτιάξω μὲ λαδομπογιὰ, μ' ἓναν λόγο νὰ τὴν κάνω μὲ κοσμικὸ πνεῦμα.» «Κάνε μου μιὰ σελίδα μοῦ λέγει καὶ φέρτηνε, καὶ θὰ δεῖς· ἀλλὰ νὰ μὴν τὴ μεταφράσῃς ξεπίτηδες μπόσικα, νὰ βάλεις ὅλη τὴ μαστοριά σου!»

Σὲ λίγες μέρες ξαναβρεθήκαμε καὶ τοῦδωσα δυὸ τρία κομμάτια μεταφρασμένα ἀπὸ τοὺς «Καῦμούς τοῦ Δεκαπενταύγουστου», κεῖνο τὸ ἀριστούργημα «... μὲ τὸν ἠλέκτρινον μαμόν ὁ φιλήρημος γέρων...» «Νά, κύτταξε, τοῦ λέγω, εἶνε Παπαδιαμάντης τοῦτο, ἔτσι πῶγινε;» Σὰν τὸ διάβασε, μοῦπε ξαναμμένος: «Μωρέ, τοῦτο εἶνε ρωμείικος, ζωντανὸς Παπαδιαμάντης, κι' ἄς εἶνε μισὸς Κόντογλους».

(Δὲν μπατάρουν μόνον τὰ νερὰ τῆς πόλης μου, ἀλλὰ καὶ οἱ λογιῆς ἀγάπες μας. Λοιπόν, δὲν κακώχω τοῦ Ρουμελιώτη ποῦ ξινίστηκε κάποτε μὲ τὴν παπαδιαμαντικὴ γραφὴ. Ἄλλωστε ἄς μὴ λησμονοῦμε ὅτι εἶχε προκαταβάλει τὸ πρόστιμο ἀναθέτοντας στὸν Ἀλέξανδρο τὶς μεταφράσεις τοῦ Γόρδωνος, τοῦ Φίνλεῦ καὶ τοῦ Σπηλιάδη).

III.

Ὅμοσμένος πολέμιος τοῦ Παπαδιαμάντη ὁ Κ. Θ. Δημαρᾶς –κάποτε ἀποδεδειγμένα θαυμαστής του– καὶ ἐμπαθὴς ἐραστής τοῦ Ἀλεξάνδρου ἐλόγου μου, ἐντούτοις δὲν προτίθεμαι νὰ μακρηγορήσω ἐδῶ. Θὰ περιοριστῶ σὲ ὅσα εἶπε στὴ συνέντευξή του μὲ τὸν Νίκο Ἀλιβιζάτο καὶ τὸν Στέφανο Πεσμαζόγλου, ἢ ὁποῖα δημοσιεύτηκε τὸν Δεκέμβριο τοῦ 1988 στὸ περιοδικὸ *Σύγχρονα Θέματα* καὶ ἐκδόθηκε τὸ 1995 ἀπὸ τὶς Ἐκδόσεις

Ἄγρα μὲ τὸν τίτλο Κ. Θ. Δημαρᾶς καὶ Νίκος Σβορώνος, *Ἡ μέθοδος τῆς Ἱστορίας*. Ἱστοριογραφικὰ καὶ αὐτοβιογραφικὰ σχόλια. Συνεντεύξεις μὲ τοὺς Στέφανο Πεσματζόγλου καὶ Νίκο Ἀλιβιζάτο.

Ἡ συνέντευξη μὲ τὸν Κ.Θ.Δ. ἐκτείνεται ἀπὸ τὴν σ. 17 ὡς τὴν 82. Γιὰ τὸν Παπαδιαμάντη μιὰ πρώτη βραχύτατη μνεῖα ὑπάρχει στὴ σελίδα 50. Τὸν ξαναβρίσκουμε, ἀρκετὰ ξεκάρφωτα στὶς σελίδες 59-60. Αὐτὲς θὰ συζητήσω.

Στὴ σελίδα 50 ὁ Δημαρᾶς δηλώνει: «Δὲν θέλω νὰ ἀνακατεύομαι σὲ καβγάδες, καὶ δὲν ἀνακατεύθηκα, πραγματικά, γιατί ἴσως στὸ σύνολο τῆς παραγωγῆς μου, ἢ ὁποῖα εἶναι ἀρκετὰ μακρὰ ὅπως ξέρομε, ἴσως τρεῖς φορές νὰ ἔγραψα στὶς ἐφημερίδες γράμμα, ὄχι πὺ νὰ διαψεύδει ἀλλὰ πὺ νὰ ἀποκατασταίνει, νὰ ποῦμε, κατιτί, δὲν εἶπα αὐτὸ δηλ. κλπ. Μοῦ κολλήσανε βέβαια μερικὲς φορές ἀλλὰ ἐγὼ δὲν ἀσχολήθηκα μὲ τὸ πράγμα». Θεσπέσια ἑλληνικά, θὰ τὰ συναντήσουμε πάλι.

Εὐθύς ἀμέσως ὁ Νίκος Ἀλιβιζάτος διαπιστώνει: «Πρόσφατα σᾶς ἀσκήσανε κριτικὴ γιὰ τὸν Παπαδιαμάντη καὶ πάλι». Ὁ Δημαρᾶς δείχνει νὰ αἰφνιδιάζεται:

«Ὁ Παπαδιαμάντης, ναί... Καλὸς εἶναι...».

Ἐξίσου, ἀσφαλῶς, θὰ αἰφνιδιάσθηκαν καὶ οἱ ἐπαρκεῖς ἀναγνώστες. Ποῦ κολλάει καὶ πῶς αὐτὸ τὸ ἀναπάντεχο «καλὸς»; Ἴσως τὸ συζητήσουμε παρακάτω.

Πάντως ἐννιά σελίδες παραπέρα, ἦτοι στὴ σ. 59, ὕστερα ἀπὸ τὴν ἐρώτηση τοῦ Στέφανου Πεσματζόγλου «Στὴ δική σας Ἱστορία τῆς Λογοτεχνίας θεωρεῖτε ὅτι ἐπικράτησε κατὰ κύριο λόγο ἡ ἱστορικὴ ἀξιολόγηση καὶ ἐκτίμηση ἢ μιὰ αἰσθητικὴ ἀποτίμηση;» ὁ Δημαρᾶς ἀπαντᾷ.

Παρακαλῶ τὸν ἀναγνώστη νὰ διαβάσει δύο τουλάχιστον φορές τὴν ἀπάντηση:

«Νομίζω ὅτι, σὲ ἀναλογία (8 ἐκδόσεις ἔχουμε τώρα καὶ μεταβολὲς σὲ ὅλες, μικρὲς ἢ μεγάλες), ἡ αἰσθητικὴ ἀποτίμηση ἐλαττώθηκε εἰς ὄφελος τῆς ἱστορικῆς προοπτικῆς [perspective]. Νομίζω ὅτι σιγὰ σιγὰ ἀπέβαλα μεγάλο μέρος ἀπὸ τὴν αἰσθητικὴ κρίση. Ἐθεώρησα ὅτι δὲν ὑπάρχει ἀντικειμενικὴ αἰσθητικὴ, καί, ἐπειδὴ ἤθελα ὅσο μπορούσε νὰ εἶναι τὸ βιβλίο μου ἀντικειμενικό, ἐλαττώθηκαν τὰ στοιχεῖα τῶν αἰσθητικῶν κρίσεων». Διακόπτω τὴν παράγραφο.

Εἴτε συμφωνεῖ εἴτε διαφωνεῖ κανεὶς μὲ τὴν ἀποβολὴ τῶν αἰσθητικῶν κρίσεων ἀπὸ μιὰν Ἱστορία τῆς Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας, πρέπει νὰ

ὁμολογηθεῖ ὅτι ὡς ἐδῶ τουλάχιστον ὁ Δημαρᾶς δὲν ἔχει χάσει τὸν ἔλεγχο τοῦ εἰρμού τῶν λόγων του. Ἐαφνικά ὅμως ἐμφανίζεται τὸ φάσμα τοῦ «καλοῦ» Παπαδιαμάντη τῆς σελίδας 50 καὶ τὸν κυριεύει ὁ οἴστρος, ἤγγουν ἡ ἀντιπαπαδιαμαντικὴ ἀλογόμυγα, ὅπως μαρτυρεῖ ἡ παραληρηματικὴ συνέχεια τῆς παραγράφου:

«Ἔσεῖς μιλήσατε γιὰ τὸν Παπαδιαμάντη πρῖν. Ἐγὼ γιὰ τὸν Παπαδιαμάντη ἔγραψα ὅτι τὰ ἑλληνικά του δὲν εἶναι ἑλληνικά. Καὶ ἔβαλα καὶ φράση του. Ἀπὸ ὅλους αὐτούς τοὺς θορυβοποιούς γύρω στὸ θέμα, κανεὶς δὲν μοῦ εἶπε ὅτι τὸ φρασίδιο πού παραθέτω δὲν εἶναι σωστό, ὅτι ἔχω ἄδικο. Ποτέ. Οὔτε ἓνας δὲν μπόρεσε νὰ κλονίσει τὰ ἐπιχειρήματά μου, τὰ ὁποῖα σταματᾶνε ἐκεῖ».

Τὸν λόγο παίρνει ὁ Ν. Ἀλιβιζάτος, πού προφανῶς ἐπηρεάζεται ἀπὸ τὴν ὀργή τοῦ Δημαρᾶ: «Τὸ ἴδιο αἶσθημα εἶχα καὶ γιὰ τὴν κριτικὴ πού σᾶς ἔχει ἀσκηθεῖ σὲ σχέση μὲ τὰ ὅσα γράφετε γιὰ τὸν Σουρῆ. Ἐκεῖ δὲν εἶναι αἰσθητικὸ τὸ θέμα. Εἶναι τὸ περιεχόμενο (ἐφησυχαστικὴ σάτιρα κ.λπ.)».

Παρεμβαίνει ὁ Στέφανος Πεσμαζόγλου: «Ναί, ἀλλὰ ὑπάρχει μιὰ διαφορὰ μεταξὺ Σουρῆ καὶ Παπαδιαμάντη: ἀργότερα ὁ Μουλλᾶς, μιλώντας σὲ ἡμερίδα πού ὀργάνωσε ἡ Ἑταιρεία Σπουδῶν, ἐπανῆλθε στὸ ζήτημα –πρὸ δύο ἐτῶν– καὶ ὅλη ἡ ἔμφαση στὸ ζήτημα τῆς δικιᾶς του προσέγγισης, γιὰ τὴ θέση σας ὡς πρὸς τὸν Παπαδιαμάντη, ἦταν γιὰ τὸν ἠθογραφικὸ χαρακτήρα, πού σχετίζεται μὲ μιὰ στάσιμη κοινωνία, Σκιάθο κ.λπ. Καὶ ὁμολογῶ ὅτι, ἐπειδὴ διαισθανόμουν ὅτι ὑπῆρχε κάποιο πρόβλημα μὲ αὐτό, ἤθελα νὰ τὸ καταλάβω κάπως καλύτερα τὸ ζήτημα. Γι' αὐτὸ ἔχει μπεῖ τὸ ἐρώτημα σὲ σχέση μὲ τὸν Παπαδιαμάντη».

Ὁ Δημαρᾶς βρῖσκει ἀκόμη μιὰν εὐκαιρία διασυρμού τοῦ γλωσσικὰ ἀνυπόφορου Παπαδιαμάντη: «Βεβαίως ὑπάρχει ἀνάμεσα ἀπὸ τίς γραμμές μου μιὰ ἀποδοκιμασία τῆς ἠθογραφίας, λαογραφίας κ.λπ. Ἀλλὰ αὐτὰ πού λέω γιὰ τὸν Παπαδιαμάντη ἰσχύουν γι' αὐτὰ πού λέω, δηλαδή εἶναι προχειρογραμμένα ἑλληνικά. Προχειρογράφος, βιαστικός, καὶ ἀπὸ ἐκεῖ καὶ πέρα ἔρχονται τὰ ἄλλα, οἱ δικές μου διαμαρτυρίες. Ἀλλὰ αὐτὰ δὲν τὰ ἀγγιζα. Καὶ μὲ τὸν Σουρῆ».

Ὑπερβολικὰ σαφὴς καὶ συνάμα ἄκρως γλαφυρὸς – καὶ εἶναι κρίμα πού ὁ Ἀλέξανδρος δὲν ἔζησε στὰ χρόνια του. Ἄν εἶχε μαθητεύσει παρὰ τοὺς πόδας τοῦ ἱστορικοῦ τῆς λογοτεχνίας δὲν θὰ ἦταν ἀσφαλῶς τρισβάρβαρα τὰ ἑλληνικά του. Ἐπιπλέον θὰ ἔζηρε ὁ δειλαιὸς πῶς νὰ βολεύει μιὰ χαρὰ τὸν Χίτσκοκ σ' ἓνα διήγημά του γιὰ τὸ Μοναστηράκι.

Προφανώς παρεξέβην, επανέρχομαι λοιπόν στην συνέντευξη όπου ο Στ. Πεσμαζόγλου επιστρέφει στον Παπαδιαμάντη.

«Κλείνοντας το θέμα αυτό: Υπάρχει μια δικιά σας μετατόπιση στην αντιμετώπισή σας του Παπαδιαμάντη μεταξύ της προπολεμικής περιόδου και της μεταπολεμικής, δηλαδή είναι αυτή η τελική σας αξιολόγηση; Το λέω αυτό διότι υπάρχει η επιφυλλίδα σας στο Έλευθερο Βήμα του '37, τα “Θρακικά”, με άφορμή τον Βιζυηνό, όπου ήσαστε καταδικαστικός του Βιζυηνού, υποστηρίζατε πως “αν εξαιρέσει κανείς μερικά του διηγήματα, τα όποια και αυτά μάλλον αφηγήσεις είναι παρά διηγήματα και δεν συγκρίνονται παραδείγματος χάριν με τα έργα των συγχρόνων του, του Ροΐδη και του Παπαδιαμάντη, τα άλλα του έργα δεν διαβάζονται”».

Και ο Δημαρᾶς: «Αν δὲν βελτιώσεις κάπως τὴν κρίση σου γιὰ τίς γνώσεις σου ἀπὸ τὰ τριάντα στὰ σαράντα σου ἢ πενήντα χρόνια, θὰ εἶναι τοῦτο πολὺ εἰς βάρος σου».

Sancta simplicitas! Ὁ Δημαρᾶς προκειμένου νὰ βελτιώσει τὴν κρίση του γιὰ τίς γνώσεις του ἀπὸ τὰ τριάντα του στὰ σαράντα του καὶ παραπάνω, χρησιμοποιοῖ ὡς κοντάρι γι'αὐτὸ τὸ ἄλμα ἐπὶ κοντῶ τὴν παντελῶς ἀτεκμηρίωτη ὕβριν ὅτι τὰ ἑλληνικὰ τοῦ Παπαδιαμάντη δὲν εἶναι ἑλληνικά. Εἶναι ἐξαιρετικὰ ὀργισμένος γιὰτὶ ἔχει ἀπὸ μόνος του στριμωχτεῖ, καὶ τὸ στρίμωγμά του τὸν ὀδηγεῖ σὲ παραλογισμούς. Ἄν στὰ τριάντα του θεωροῦσε ἔξοχα –καὶ ὄντως τὰ θεωροῦσε– τὰ ἑλληνικὰ τοῦ Παπαδιαμάντη, αὐτὸ σημαίνει ὅτι ἦταν τότε καὶ ὁ ἴδιος ἀνελλήνιστος. Ἄν ὁ Ἀλέξανδρος εἶναι ξυλοσχίστης, ὁμοίός του εἶναι ὁ τριαντάρης ἐπαινέτης του. Ἀλλὰ ὅ,τι εἶναι ὄνειδος ἀνεξάλειπτο γιὰ τὸν πλάστη τοῦ «Μυρολογιοῦ τῆς φώκιας» καὶ τοῦ «Ὀνείρου στὸ κύμα», δὲν εἶναι καὶ γιὰ τὸν συνεντευξιαζόμενο ἐπικριτὴ του. Αὐτὸς ἔχει τὸ ἐλαφρυντικὸ ὅτι ἀπὸ τὰ ἀθῶα τριάντα του κατόρθωσε στὰ σαράντα ἢ στὰ πενήντα του νὰ «βελτιώσει τὴν κρίση του γιὰ τίς γνώσεις του». Δὲν εἶναι μικρὸς ὁ ἄθλος.

Εἶχα γράψει ἓνα μικρὸ δηκτικὸ ἐπίλογο, ἀλλὰ κάτι δὲν πήγαινε καλά. Ἔστρωσε ὅμως τὸ πράγμα, ὅταν μοῦ τηλεφώνησε ὁ ἀδελφός μου Δημήτρης ἀπὸ τὴν Ἀθήνα. Καυχῆθηκα ὅτι εἶχα ἀναιρέσει ὀξέως τὴν συνεντευξιακὴ ἐπίθεση τοῦ Δημαρᾶ κατὰ τοῦ Παπαδιαμάντη. Μοῦ ὑπέμνησε ὅτι ὀφείλουμε νὰ εἶμαστε συγχωρητικότεροι.

Κλείνω, λοιπόν, αὐτὴ τὴν γραφὴ μὲ λόγια τοῦ μακαρίτη Δημαρᾶ γραμμένα τὸ 1934, ὅταν δηλαδή εἶναι 30 χρονῶ, μὲ καρδιὰ εὐεργετικά

εὐτρωτη ἀπὸ τὴν ἀπαράμιλλη γραφή τοῦ Ἀλεξάνδρου.

«Ἀναλύονται ἐκεῖ μέσα οἱ πηγές τοῦ ἔργου, τονίζεται ἡ σημασία τῆς θρησκευτικῆς παραδόσεως γιὰ τὴ διαμόρφωση τῆς τέχνης τοῦ Παπαδιαμάντη, ἐξετάζεται ἡ γλωσσική του ἰδιοτυπία καὶ οἱ πηγές τῆς, ἔτσι ποὺ ἡ ἐργασία αὐτὴ νὰ εἶναι ἀπαραίτητη ὄχι μόνον στοὺς ξένους ποὺ θέλουν νὰ γνωρίσουν τὸν Παπαδιαμάντη ἀλλὰ καὶ στοὺς Ἕλληνας ποὺ θέλουν νὰ ἐμβαθύνουν στὴ μελέτη του καὶ νὰ βροῦν καινούργια ἀφορμὴ ἀγάπης καὶ θαυμασμοῦ γιὰ τὸ μεγάλο του ἔργο».

Τὸ ἀπόσπασμα ἀπὸ κρίση γιὰ τὸ ἔργο τοῦ O. Merlier, *Skiathos île Grecque*.

«Τὰ Γράμματα τοῦ Παπαδιαμάντη συγκεντρωμένα καὶ τακτοποιημένα ἀπὸ τὸν κ. Ὁ. Μερλιέ, δὲν προσφέρουν μόνον πολύτιμο βιογραφικὸ ὕλικὸ γιὰ τὸν Σκιαθίτη διηγηματογράφο, δὲν θὰ ἀποτελέσουν μόνον μιὰ πολύτιμη πηγὴ πληροφοριῶν γιὰ τὸν ἱστορικὸ τῆς ἀστικῆς καὶ ἐπαρχιακῆς ζωῆς πρὸ πενήντα ἐτῶν, ἀλλὰ περισσότερο ἀπὸ ὅλα προσφέρουν ἓνα ἀκέραιο δοκουμέντο γιὰ τὴ γνωριμία μὲ μιὰ ἀπὸ τίς πρὸ εὐγενικὲς ψυχὲς ποὺ ἔχουν ὡς τὰ τώρα λαμπρύνει τὴ νέα ἐλληνικὴ φιλολογία».

Τὸ ἀπόσπασμα ἀπὸ βιβλιοκριτικὸ σημείωμα γιὰ τὰ *Γράμματα* τοῦ Ἄλ. Παπαδιαμάντη, ἐκδεδομένα ἀπὸ τὸν Ὁ. Μερλιέ.

«Ἐτσι τὸ σύνολο ἀποτελεῖ ἓναν κύκλο κλειστὸ ποὺ περιλαμβάνει ὀλόκληρη τὴν κίνηση καὶ ὅλες τὲς ἀπηχήσεις ποὺ προκάλεσε ὡς τὰ σήμερα ἡ μεγαλοφυΐα τοῦ Παπαδιαμάντη».

Ἀπόσπασμα ἀπὸ βιβλιοκριτικὸ σημείωμα γιὰ τὸ ἔργο του Γ. Κ. Κατσίμπαλη *Ἀλέξανδρος Παπαδιαμάντης - Πρῶτες κρίσεις καὶ πληροφορίες - Βιβλιογραφία*.

Τὰ κείμενα τῶν ὁποίων παρέθεσα ἀποσπάσματα προέρχονται ἀπὸ τὸ περιοδικὸ *Βιβλία* τοῦ Βιβλιοπωλείου Κάουφμαν (Δεκέμβριος 1934, ἀρ. φ. 2) καὶ εἶναι ἀνυπόγραφα ἀλλὰ ὁ Γ. Κ. Κατσίμπαλης τὰ ἀποδίδει στὸν Κ. Θ. Δημαρᾶ, καὶ δὲν διάβασα πουθενὰ ὅτι ἀμφισβητήθηκε ἡ πατρότητά τους.

Τέλος καὶ τῷ Θεῷ δόξα καὶ Κύριος ἀναπαύσαι
Ἀλέξανδρον καὶ Κωνσταντῖνον

Χαλκίδα, Αὐγούστος 2021